

KRAUTMANI MASSAAŽI- JA TERVISE AKADEEMIA
PÄRIMUSMEDITSIIN

Tuuli Kuningas

HIIERAHVAS

Referaat

Tallinn 2015

Sisu

Alustuseks.....	3
Kes või mis on hiis?.....	4
Milleks hiis?.....	6
Hiies käimine ennevanasti.....	8
Kui lähed homme hiide.....	10
Jutustused hiitest (Mari-Ann Rimmel „Hiie ase“)......	11
Hiied tänapäeval – saatus, uurimine, kaardistamine.....	12
Kokkuvõte.....	14
Kasutatud materjal.....	15

Alustuseks

Hiierahvas... See on lahe ja suupärane väljend rahva kohta, kes uskus ja usub looduseväge! Tänapäeval on see rahvas, keda ühendab lihtne, looduslähedane, ökoloogiline ja kultuuritraditsioone hoidev mõtteviis. Alateadlikult olen ka mina selles suunas enamasti liikunud, kuid hiite kohta tean siiski suhteliselt vähe... Kui enda „Tervise ja loodusliku eluviisi kalendrit 2015“ sirvisin, leidsin sellise toreda pealkirjaga kirjatüki: „Hiierahvas“, mille oli kirjutanud Ahto Kaasik. Seda lugedes leidsin, et olen leidnud teema, mis mind kõnetas ja kutsus ennast uurima!

Käesolevat referaati koostades olen kasutanud peamiselt Maavalla Koja kodulehe artikleid ning Maavalla Koja, Tartu Ülikooli ja Õpetatud Eesti Seltsi koostöös välja antud „Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse“ ning Mari-Ann Remmeli „Hiie ase“. Lisaks siit-sealt leitud huvitavaid leide enda jaoks.

Püüan saada paremat ettekujutust, mida kujutab endast hiis, millised kombed olid ja on hiies täitmiseks ning milline on olukord hiitega tänapäeval.

Kes või mis on hiis?

Hiiepärimuses kajastub ilmekalt inimese ja looduse suhe. Loodust ja loodusobjekte tunnetatakse kui elavaid ja hingestatuid. Tagantjäreli kirjapandu põhjal ei selgu, kas kummardati puud (kivi, allikat, metsa) ennast või temas pesitsevat üleloomulikku olendit (haldjat, vaimu), kellest sõltus talu või küla(de) käekäik. Hiiejuttudes kumab läbi loodusrahvastele omane austus puude vastu, hiis ja puud on omavahel tihedalt seotud.

Põhja- ja Lääne-Eestis tihedalt esinev sõna *hiis* on meil tähistanud midagi **püha** ja samas eluliselt tähtsat, aukartusttekitavat ja rituaale nõudvat. Hiis paiknes kindlas kohas maastikul, ta polnud midagi ebamäärast, vaid silmaga nähtav ja kõigi meeltega tajutav pühadus. Ta oli ühtaegu nii kes kui mis – temas tunnetati väge või jõudu, mis asus mingil piiratud maa-alal, olles rohkem koondunud ühte või mitmesse puusse, kivisse, allikasse, lohku vms, aga ka kujudesse, sammastesse. Muljet hiiest kui paigast maastikul süvendab sõna laialdane esinemine kohanimedes (Hiiepõld, Hiiesoo, Hiiealuse heinamaa, Hiievälja kuusik, Hiiepank, Hiie talu jne) Küllap on sel nimelevikul tihti ka omad tagamaad nendesamade põldude, metsade, soode, külade ja talude juures paiknenud *hiie* enese näol, mille asukohta – kui see on unustatud või hävitatud – võime kinnistunud toponüümide abil aimata.

Eestis on teada üle 800 hiiepaiga - muistse loodusliku pühamu, üle tuhande pühapuu, ohvrikivi, raviallika ja muu loodusliku kultusobjekti.

Hiie *asukoha* leidmiseks ei ole reeglit. Ta võib olla mäel, orus, tasandikul, jõe- või soosaarel. Tihtipeale asuvad hiied kõrgendikul (Kuremäe, Kunda) Võimalik, et hiiekoha valikul arvestati meile tundmatuid tingimusi, näiteks maavägesid.

Tõenäoliselt on mõnedki ohvri- või hiiekünkad inimeste rajatud, kivid sinna veetud. Sellised võivad olla Lavi ja Kongula pühakohad.

Puud. Tavaliselt on hiis tuntud puudesaluna – tammikuna. Ometi võivad hiiepuudeks olla kõik kodumaa puuliigid. Tingimuseks on vaid, et maa, millel nad kasvavad, oleks tuntud hiiena. Põhiliselt kohtame üksikuid hiiepuuid ja veel enam mälestusi nendest, hiiesalusid on säilinud vaid üksikuid. Püha puu oli kui hingeside esivanemate ja loodusega. Pühaks puuks võis olla iga kodumaine puuliik, sagedamini tamm, mänd, aga ka pärn, kask, kadakas, lepp, kuusk, jalakas, künnapuu, saar, pihlakas.

Kivid. Virumaal on arvatud, et igas hiies peab olema hiie- või ohvrikivi. Tegelikult polnud lugu nii enam möödunud sajandilgi. Paljud kivid leidsid oma lõpu mõisahoonete ja kirikute seintes. Kuid kive on ka peidetud. Näiteks Kalina hiies kaevas kolm meest Uku kivi maasse, kuna vennastekogudus tahtis seda teotada või hävitada. Sageli asuvad hiites suured rändrahnud. Mõnel pool kutsuti neid hiie jumala(te)ks või lihtsalt hii(t)eks. Hiiekivi ei saa segi ajada ohvrikiviga, ohvrikivi võis leida iga küla juures, aga hiiekivi vaid hiies. Pühal kivil ei ole tavaliselt inimtekkelisi lohke.

Allikad. Tihti asub hiies või selle läheduses allikas või allikad, vahel oja. Rakvere Nurme ja Mahu Koila küla hiiest polegi jäänud muud kui Hiieallikas. Kui allikat pole, on mõnes hiies selle asemel kaev.

Kujud. Mõnedes pühapaikades seisnud jumalate kujud. Seda on maininud juba Henriku "Liivimaa kroonika", kuidas üks preester olla hävitanud (hiie)mäel meie jumalate kujud ja näod.

Milleks hiis?

Hiie kohta puudubki tänapäeval kohane võrdlus. Hiis täitis erinevaid ülesandeid, ta oli midagi enam kui kooskäimis- või tantsukoht, vallamaja, haigla, kalmistu, kirik, kohtumaja või ohvrikoht... Hiis sidus kogukonda.

Kui hiitega õigesti ümber käidi, tõusis sellest rahva arvamus kohaselt mitut laadi tulu. *Abi*. Pühalt puult võidi abi otsida haiguste korral, tõbi otsekui kanti puule üle.

Paljudele ravipuudele on tunnuslik tüve pahklikkus, koore pragulisus, mügarate ja lõhede rohkus. Üks tuntumaid arstipuid oli Ülendi ebajumalaks kutsutud vana pahklik pärn Hiiumaal (tema, nagu teistegi sarnaste puude tüvedesse toksiti tihedalt naelu mädaste lappidega) Samas arstimisvõime ei olnud siiski peamine või ülim, mida hiis kehasas või vahendas, ürgsem ja olulisem oli nõ üleüldine *õnn* (vastaspoolusena õnnetusele, ebaõnnestumisele) ning seda seisundit sai hiiele ohverdamise abil ikka rohkem õnne poole kallutada.

Andide viimiseks sobisid tähenduslikud ajad (hingedeae sūgisel, pöörpäevad ja teised aastajaotuspäevad, mitmed pühakskuulutatud kalendritähtpäevad), põllu- vm. tööde alustamise ja lõpetamise päevad. Küllap ohverdati ka muudegi vastutusrikaste ettevõtmiste, nagu nt sõjakäikude alustamise korral.

Tantsuplatsid. Tantsuplatse on teada paljudest hiitest, rahva seas populaarsed kohad. Reeglina olid need ümmargused, tihti ümbritsetud sinnaveetud kividega. Seal tantsijaid kutsuti hiietantsijateks ja sellised tantsud enamasti taialist iseloomu.

Nõupidamiskoht. Rahvusromantiline kirjandus kasutab hiit vahel nõupidamiskohana. Sellel võib tõepõhi all olla. Räägitakse, et kui rahvavanemad tahtnud, et rahvas kokku tuleks, teinud nad öösel suured tuled üles. Siis tuli rahvas palvele ja pärast seda peeti nõu. Mõnel pool on selleks hiies rajatisigi püstitatud. Purtse hiiemäel asub Kohtunikkude kungas seitsme istmekühmuga.

Matmiskoht. Nii põletus- kui ka laibamatuseid on tehtud paljudes hiites. O. Loorits ja mitmed teisedki uurijad ongi seisukohal, et hiiekohad on vanad kalmed, kuhu on koondunud esivanemate jõud ja energia, mida ohvritega saab mõjutada ja enda kasuks rakendada. Samas on palju hiisi, mis ei ole kunagi olnud kalmed...

Ehitised. Hiisi ümbritses tara ning küllap oli(d) siis ka värav(ad). Hiites olid hiiesaanad ja hiieaidad. Hõimlaste sarnaseid ehitisi silmas pidades võib arvata, et

hiiesaunas pesti enne suuremaid-tähtsamaid urjamisi ja palveid ning hiieaidas hoiti pühi esemeid ja ehk ka urjamisel kogutud vara.

Olemas on veel hiieküüne, -keldreid, -sildu, -kaeve jm. Nagu ka hiiekülasid, -talusid ja -tänavaid. Kõik need on nime saanud mõnelt lähedal asuvalt hiielt, välja arvatud mõned uustalud ja tänavad.

Elanikud. Kõige sagedamini on mainitud, et seal elasid jumalad, hiie jumalad või vanade eestlaste jumalad ehk vanad jumalad. Veel on nimetatud vaime, hiievaime, hiielasi, hiiehaldjaid, hiiehobust. Teati, et Samma Tammealuse hiietammes elas vanade eestlaste jumal, Tudu hiies haldjas või vaim jne. Vahel teatakse hiies elava jumala nime – Äntu hiies Uku, Niinemäel – Niine.

Hiies käimine ennevanasti...

Hiide mindi niisiis peamiselt palvetama, ravima, nõu küsima, nõu pidama. Samuti tantsima, laulma, mängima, kiikuma, tuld tegema. Hiit peeti pühaks, seda austati ja hiiele jäeti ande.

Annid. Ohvriande põletati või suitsutati jumalatele, samuti riputati neid okstele, topiti puuõõnde, asetati kivile või peideti puu alla. Suured ohvrid (terved härjad, vasikad, lambatalled jm.) asendusid ajapikku väiksematega (looma kehaosa, veri, toit, viljaterad jm.) omandades järjest sümbolsemat tähendust. Loomatapmiste ajal ei jäetud ka hiit „värskest“ ilma, karjaõnne huvides viid ka villa ja piimasaadusi. Hiis pidi tänuohvrina osa sama esimese osa kõigest söögist ja saagist, uudseviljast, sellest tehtud leivast ja pudrust, õllest ja viinast.

Tulu või (arsti)abi loodeti mitmesuguste riideesemete ja -ribade jätmisest hiide, samuti raha ja metallasjade (ehted, hobuserauad jms.) viimisest.

Tõenäoline, et et kunagi oli veriste, kaasaja kontekstis julmadena tunduvate rituaalidega seonduv hiies käimine üksnes meeste privileeg, kuigi 19.-20.saj. eesti folklooriaines rahvaluulekogudes seda reeglina ei kajasta. Öeldakse, et ohverdama käisid *vanad eestlased* või lihtsalt *rahvas*, pole teada, kuidas täpselt oli, pärimuskeel eelistab siiski valdavalt umbisikulist tegumoodi: käidi, viidi, paluti... Udmurtide ja saamide pärimusest on teada, et neil olid kultuspaigad naiste jaoks tabu. Eesti regilauludes kajastusid hiie tabulisus naiste jaoks, kus teelkäijad olid enamasti naised, kes läbi hiie või ümber hiie kõndisid ja sellega keeldu rikkusid. Saaremaalt on teada lugu, kuidas mehed hiies killapidu pidasid, seal erelistest kannudest õlut jõid. Samas on Hiiumaalt teada lugu, kus naised üksteist nugaodega pühapaigas täksisid, nii-et veri väljas ning mitu teadet on Hiiumaal olevast Tilga männist, mille harude vahelt noored ja vanad piigad, kes mehele tahtsid saada, läbi pidid ronima. Mine sa võta kinni... Naiste keeld hiide minna võis ilmselt ajapikku leebuda ja ajapikku täiesti ununeda.

Aeg. Suuremad palved korraldati tavaliselt pühade ajal. Hilisemal ajal on peetud seal ka leedotuld. Nädalapäevadest oli eelistatud hiies käimiseks neljapäev.

Hiit peeti *pühaks* tähenduses, et ta kaitseb, toob õnne ja aitab maarahvast hädades. Hiis oli puutumatu. Tema või isegi ta jäänuki ümber tehti tara, et hoida eemal loomi. Usuti,

et kui läheduses on hiis, kaitseb ta sõjakahjude, varguste ja tõbede eest. Mitmel pool on hiis, nagu hiljem kirikudki, olnud pelgupaigaks. Keilast on teada lugu, et eestlased olla vist sõja ajal hiide varju läinud, arvates, et see neid kaitseb. Sakslased olid hiie mitmest kohast põlema pannud ja inimesed põlesid ühes hiiega...

Kui lähed hiide...

Hiis on väekoht, mis võimendab nii head kui halba. Targalt käitudes võid pühapaigas kogeda midagi erilist ning luua õnnistust endale ja oma lähedastele. Seetõttu tasub hiide minnes meeles pidada esivanemate tarkusi.

- x Mõttele järgi, milleks hiide lähed ning vali sobiv aeg (täiskuu neljapäev, pühad vm. oluline aeg).
- x Pane valmis annid, milleks sobib lõng, looduslikust kiust punutud paelad, pestud mündid, hõbe-ese hõbevalge kaapimiseks, värske toit ja jook.
- x Käi enne hiide minekut (saunas) pesemas ning pane selga puhtad heledad rõivad.
- x Hiide mine kainena, lemmikloomad jäta koju.
- x Jäta auto aegsasti tee äärde ning mine edasi jalgsi isegi siis, kui tee läheb hiiest läbi.
- x Tervita pühapaika. Hoiatades oma meel, sõnad ja teod puhtad. Ära soovi halba, ära vannu ja tülitse.
- x Hoiatades rahu ja puhtust ning hooli teistest elusolenditest.
- x Ära kitku rohtu, nopi lilli, murra oksid (eelnevaid kui siis vaid ravimiseks ja siis pead midagi vastutasuks annetama), raiu puud, küti loomi ega püüa kala. Janukustutamiseks ära küünita suud hiieallikani.
- x Ära vigasta Maaema pinda.
- x Pühapaigast lahkudes võid kaasa võtta vaid allikavett ning sealt korjatud prügi.

Hiis karistas oma seadustest üleastujat. Rahvas teab palju juhtumeid, kus rikkujat tabas mõni häda: kätetuks, jalutuks, pimedaks jäämine või surm.

Hiide jäetud ande ei maksa puutuda, veel vähem neid kaasa võtta.

Jutustused hiitest (Mari-Ann Rimmel „Hiie ase“).

Üleüldse peeti kõiki hiiepuid austamisega pühaks. Arvati, et üksnes hiiepuudelt võib abi saada. Kes puu juurest paha paise või muu väljaspidiste haiguste vastu abi käis otsimas, see võtnud puu alt mulda, õerunud sellega haiget kohta, ära minnes pistnud abiotsija ohvrianniks enamaste raha maa sisse; ka hõbesõlgesid ja mõnda muud väärt asja. Nõnda usuti neist puudest kõik abi ja peeti seda kohta, kus puu asus, pühaks ja kalliks. (Käina 1895; M-A Rimmel, „Hiie ase“ lk. 103)

Ülendi külas Kõpu kabeli ligidal on vana pärn. Rahvas üiab teda Ülendi äbajumalaks: selle pärna okste külges oli enne alati kõiksugu paelu ja lipsusi. Minu ema, kes oli sündinud 1860. aastal, mäletas veel, et suvistepühadel ja jaanipäeval viidud pärnale ohvriande. Siis ta ilustatud veel tupsude ja lipsudega ära. Kellel paiseid külges oli, siis kadusid need paised kohe ära. Ta koor on kangesti pahkline, need olla inimesta ädad, mis jumal enda külge võtnud.

Ükskord Ülendi Toomal olnd tagumiku peal suur paise ja see põle kudagi paranenud. See olnd üks nelipühi esimese püha omigu, kui Toomas viind ohvri pärnale. Sellesama päeva paise läind lõhki ja akand paranema. See juhtus umbes 60-70 aasta eest. (Reigi 1939; M-A Rimmel, „Hiie ase“ lk. 102)

Hiiumaal Mõnnamaa külas on üks mänd, keda rahvas pühaks puuks nimetavad. Tilga männikus olla teine mänd, mida niisama pühaks hiiepuuks peetakse. Puu olla alt kaheharuline, kuna ülevalt harud jälle kokku kasvanud on. Säält harude vahelt käinud noored ja vanad piigad ihualasti läbi, kellel soov mehele minna olnud. Ka toodud haiguste pärast puule ohvrid, iseäranis raha. Keina ligidal on üks soo, mis Hiiesoo nime kannab. (Käina 1895; M-A Rimmel, „Hiie ase“ lk. 103)

Hiied tänapäeval – saatus, uurimine, kaardistamine.

Alates 2004. aastast on riiklikul tasandil kõneldud hiite ja teiste looduslike pühapaikade väärtusest ja ohustatusest. Moodustatud on mitmeid ministeeriume, ameteid, teadusasutusi ja vabaühendusi ühendavaid töörühmi ja ekspertnõukogusid, koostatud analüüse ja arengukavasid, et hinnata olukorda ja kavandada vajalikke tegevusi. Ometigi on valdav enamus Eesti pühapaikadest jätkuvalt kaardistamata ning tuhanded neist on otseses hävimisohus unustamise ja inimtegevuse tõttu. Alanud teavitustööle vaatamata napib pühapaikade alast teavet nii avalikkusel, seadusandjal kui ka ametnikel.

15.05.2014 korraldasid Riigikogu looduslike pühapaikade toetusrühm, Tartu Ülikooli looduslike pühapaikade keskus ning Hiite Maja SA Harjumaal Jõelähtme vallas looduslike pühapaikade teabepäeva. Sündmusel osales saadikuid Riigikogu kõikidest fraktsioonidest, külastati looduslikke pühapaiku ning toimus seminar "Seitse müüti hiitest".

Seminaril osalenud saadikud leidsid arutelu järel üksmeelselt, et kavandatud tegevused ja eelarve on igati põhjendatud ning arengukava täitmiseks vajalikud 6,2 miljonit eurot tuleb kiiremas korras leida. Seejuures on oluline, et pühapaikade kaardistamisega ei ole võimalik enam rohkem viivita ning kavandatud kulu on ühekordne. Looduslikud pühapaigad on kõige ohustatum kultuurimälestise liik ning nende säilitamine või taastamine ei vaja olulisi lisainvesteeringuid, vaid toimub reeglina loodusliku protsessina.

Külastatud hiiepaikades tõdeti, et arheoloogiamälestistena kaitstavates pühapaikades ei ole oluliste loodus- ja kultuuriväärtuste säilimine tagatud. Nii haigutavad Rebala muinsuskaitsealal asuvas Maardu hiiemetsas 2011-2012. aastast pärinevad lageraielangid. Jägala küla Pärnamäe hiies on aga vandaalid sodinud värviga kive ning mälestise tähiseid.

Kultuuriministeeriumis valmis valdkondliku arengukava eelnõu - „Looduslike pühapaikade arengukava 2015-2020 eelnõu“. Eesmärk kaardistada pühapaiku ja need inverteerida, teha kättesaadavaks pühapaiku puudutavad asukoha- ja muud andmed, tagada looduslike pühapaikade säilimine, teavitada avalikkust pühapaikadest (artiklite, raadio- ja telesaadete, näituste, trükiste, loengute ja kõrgkoolide ainekursuste vahendusel) ja nõustada maaomanikke, kuidas pühapaikasid paremini hoida.

Ahto Kaasik on kokku pannud sellesama teabepäeva jaoks huvitava ettekande „Seitse müüti hiitest“

(http://www.flaj.ut.ee/sites/default/files/www_ut/seitsemyytihiitest_140515.pdf), kus ta kummutab eksiarvamusi alates sellest, et hiis koosneb vaid tammepuudest kuni selleni, et pühapaigad on tähtsad vaid vähestele ja hiiepaikades asuvad kirikud tahetakse lammutada.

2012. aasta juulis koostas Hiite Maja tellimusel OÜ Faktum ja Ariko uuringu „Elanike hoiakud seoses looduslike pühapaikadega“.

Sealt ilmnes, et:

- ✘ hiite ja teiste looduslike pühapaikade kaitsmist peab tähtsaks kaks kolmandikku vastajatest.
- ✘ Peamiseks probleemiks hiite kaitsmisel on, et „avalikkus ei tea, kus nad asuvad“
- ✘ ca 40% vastajatest on valmis isiklikult osalema hiite ja teiste pühapaikade paremal kaitsmisel.
- ✘ Omal algatusel on valmis hiiepaiku otsima veerand küsitletutest
- ✘ parimaks infoallikaks, kus saada teavet pühapaikade teemal peeti internetti ja TV.

Facebookis on avatud kogukonnaleht „Hiiepaik“, mis püüab tähelepanu tõmmata ja suunata hiitega seotud teemadele. Samal eesmärgil on FB-s „Maavalla Koda“ ja „Hiie vägi“.

Kokkuvõte.

Tundub, et hiis on rahva jaoks justkui tähtis, kuid temast teatakse vähe – kus, kuidas, milleks... Mina sain referaati koostades, materjale lugedes, olulisemalt teadlikumaks ja huvi on kasvanud. Soovin kindlasti enda lapsepõlvemaal, Hiiumaal, nii palju hiiekohti külastada, kui võimalik. Ma olen ju mitmes kohas käinudki, teadmata, mis koht see tegelikult on... Hea kogemuse võrra rikkamaks sain juba Krautmani-pärimuse-rahvaga Lahemaa Rahvusparki aladel asuvaid hiiepaikasid külastades.

Pildil: Ilumäe Hiieniinepuu juures, naiste vägi tänapäeval...

Kasutatud materjal.

www.maavald.ee

www.hiiepaik.ee

„Hiie ase“ Mari-Ann Remmel

http://www.flaj.ut.ee/sites/default/files/www_ut/seitsemyytihiitest_140515.pdf